

Linguistic Conceptualization of Cultural Values in *Shahnamah*: A Case Study of Conceptualization of apology Based on Cultural Linguistics Approach

Malihe Anooshe

PhD Candidate in Linguistics, North-Tehran branch, Azad Islamic University, Tehran, Iran.

Zahra Abolhassani
Chimeh

Associate professor, Linguistics Department, University of Tehran, Tehran, Iran.

Foad Moloudi

Assistant professor of Research and Development of Humanities Institute (samt), Tehran, Iran.

Fateme Seyed
Ebrahiminezhad

Assistant professor of Linguistics, English Department, North-Tehran branch, Azad Islamic University, Tehran, Iran.

Abstract

A masterpiece of ancient Persian literature, Ferdawsi's *Shahnamah* functions both as an epic poem and a profound reflection of Iranian customs and rich cultural values. Through strategic narrative positioning, Ferdawsi embeds elevated human values within tales of heroism and conflict. This study examines the conceptualization of apology as a cultural value and marker of respect among characters through descriptive-analytical methods. Employing cultural linguistics and the analytical framework of cultural schemas, the research analyzes verbal (e.g., "offering apologies," "uttering praise," "extolling") and non-verbal (e.g., "praying," "sending gifts," "rising respectfully") apology acts. Findings indicate that verbal apologies predominate in top-down social contexts, whereas non-verbal apologies characterize bottom-up interactions, revealing complex sociolinguistic dynamics.

* Corresponding Author: zahra.abolhasani@ut.ac.ir

How to Cite: Anooshe, M., Abolhassani Chimeh, Z., Moloudi, F., Seyed Ebrahiminezhad, F. (2025). Linguistic Conceptualization of Cultural Values in *Shahnamah*: A Case Study of Conceptualization of apology Based on Cultural Linguistics Approach. *Literary Language Research Journal*, 2(8), 127- 156. doi: 10.22054/jrll.2025.83813.1140

1. Introduction

Ferdawsi's *Shahnamah* occupies a central position in Persian literature and Iranian national identity, embodying core cultural values beyond its epic narratives. This study investigates apology as a key mechanism for social identity formation and cultural cohesion. The primary research question asks: How is apology culturally and linguistically conceptualized and enacted in the *Shahnamah*? Through Sharifian's cultural linguistics framework—which treats language as a manifestation of collective cognition and values—the analysis deciphers apology's encoding and pragmatic realization in the text.

2. Background of the Research

Existing scholarship has examined language, culture, and cultural conceptualization in the *Shahnamah* through multiple lenses. Seraj (2024) analyzed apology speech acts in five selected discourses using Hasan's textual structure model, while Rezaei et al. (2024) applied Brown and Levinson's politeness theory to reveal status-based linguistic variations. Foundational works like *Collected Papers on Persian Linguistics in Cultural Contexts* (Sharifian & Korangi, 2021) and *Advances in Cultural Linguistics* (Sharifian, 2017) explore cross-cultural concepts. Iranian scholars (Achak & Narouei, 2023) have documented the epic's linguistic architecture, while Khanlou et al. (2016) examined its role in shaping millennial Iranian identity. However, no study has systematically investigated apology through cultural linguistics—a gap this research addresses.

3. Methodology

This descriptive-analytical study examines the complete *Shahnamah* (Khaleghi-Motlagh edition, ~50,000 verses) using library-based methods. Data were extracted through cultural pragmatic schema analysis, with each speech event coded for: conceptual content, verbal/non-verbal classification, and interlocutors' organizational relationships. Findings were systematically tabulated for comparative analysis.

4. Discussion

The analysis applies cultural schemas as key tools for understanding linguistic diversity and culture-specific meaning construction. Since they are rooted in specific cultural contexts, their interpretations vary

across languages. These schemas are essential for understanding pragmatic meaning and rely on shared conceptual frameworks among speakers. These schemas organize pragmatic elements (speech acts, pragmeme, pract) into Sharifian's "pragmatic sets"—hierarchical structures demonstrating how multiple linguistic forms express culturally embedded meanings.

5. Conclusion

The study reveals two primary apology modalities in the *Shahnamah*:

- *Verbal acts*: "Bringing excuses," "offering praise," "extolling" (top-down contexts)
- *Non-verbal acts*: "Sending treasures," "rising respectfully," "performing prayers" (bottom-up contexts)

Age and social status significantly influence performance: older, higher-status individuals employ verbal apologies to reinforce authority, while younger, lower-status actors use symbolic non-verbal forms constrained by power dynamics. This dual system reflects sophisticated cultural etiquette for maintaining social order and moral integrity. The *Shahnamah* emerges as a vital text where apology modalities intersect with identity construction. Cultural linguistics illuminates how Ferdawsi's language both mirrors and shapes sociomoral frameworks, demonstrating literature's role in cultural transmission.

Keywords: Cultural conceptualization, cultural linguistics, cultural schema, pragmeme, pract, apology, *Shahnamah*, Ferdawsi.

پژوهش‌نامه زبان ادبی

دوره ۲، شماره ۸، زمستان ۱۴۰۳، ۱۲۷-۱۵۶

jrll.atu.ac.ir

DOI: 10.22054/jrll.2025.83813.1140

مفهوم‌سازی ارزش فرهنگی احترام، مطالعه موردی «عذرخواهی» در شاهنامه فردوسی در چهارچوب زبان‌شناسی فرهنگی

دانشجوی دکتری زبان‌شناسی همگانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد
اسلامی، تهران، ایران.

ملیحه انوشه

دانشیار زبان‌شناسی، گروه زبان‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

زهرا ابوالحسنی چیمه *

استادیار زبان و ادبیات فارسی، گروه مطالعات ادبی، عضو هیئت علمی
پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی (سمت)، تهران، ایران.

فواد مولودی

استادیار زبان‌شناسی، گروه زبان انگلیسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد
اسلامی، تهران، ایران.

فاطمه سیدابراهیمی نژاد

چکیده

شاهنامه را سند هویت ایرانیان دانسته‌اند؛ مفاهیم و ارزش‌های والای انسانی در لابه‌لای روایت داستان‌ها و جنگ‌ها دیده می‌شود. در این پژوهش تلاش می‌شود بیان گردد که فردوسی در این اثر فاخر ادبی چگونه هویت و فرهنگ ایرانیان را با تمرکز بر احترام و «عذرخواهی» به‌عنوان عناصر هویت‌ساز و فرهنگ‌ساز، ضمن روایت‌ها به تصویر کشیده است. پرسش پژوهش این است که «عذرخواهی» چگونه در زبان شاهنامه مفهوم‌سازی شده است. با استفاده از «چهارچوب زبان‌شناسی فرهنگی» (برگرفته از دیدگاه شریفیان) مفهوم‌سازی ارزش فرهنگی اجتماعی «عذرخواهی» در قالب طرح‌واره‌های کاربردشناسی، تک‌مفهوم و تک‌کنش فرهنگی در تمامی و تک‌تک ابیات شاهنامه (حدود ۵۰۰۰۰ بیت) شناسایی و به صورت کنش‌های کلامی و غیرکلامی مقوله‌بندی شدند. سپس با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی متغیرهای سن و موقعیت

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دکتری زبان‌شناسی همگانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال است.

* نویسنده مسئول: zahra.abolhasani@ut.ac.ir

اجتماعی بررسی شد تا آشکار گردد که مفهوم‌سازی فرهنگی این ارزش اجتماعی در کتاب شاهنامه چگونه نمود یافته است. نتیجه اینکه مفهوم‌سازی عذرخواهی در زبان ادبی شاهنامه به دو صورت کنش کلامی مانند "پوزش آوردن"، "آفرین کردن" و "بستودن"؛ و کنش غیرکلامی مانند "گنج فرستادن"، "بر پای خاستن" و "نماز بردن" نمود یافته است که کنش کلامی در تعامل اجتماعی افراد با موقعیت بالا به پایین، و کنش غیرکلامی در تعامل اجتماعی پایین به بالا بیشتر به کار رفته است.

کلیدواژه‌ها: تک‌مفهوم، تک‌کنش، طرح‌واره کاربردی، مفهوم‌سازی فرهنگی، عذرخواهی، شاهنامه فردوسی.

۱. مقدمه

زبان به منزله نهاد و رفتاری اجتماعی از ضروریات زندگی اجتماعی است که سبب ایجاد فرهنگ‌های گوناگون می‌شود. زبان ابزار بروز ادبیات و فرهنگ هر جامعه زبانی است و درک درست زبان‌ها فقط از طریق فرهنگی که در آن ریشه دارند، امکان‌پذیر است (Shah & Shah, 2015). تمرکز بر کاربرد زبان نشان می‌دهد که زبان ریشه در بافت و فرهنگ جامعه سخنگویان بومی آن زبان دارد (Patil, 2015).

زبان، ادبیات، و فرهنگ سه موضوع وابسته به هم هستند که ارتباط محکمی میان آن‌ها وجود دارد. این سه در کنار هم سبب پیشرفت تفکر و تحقق ارزش‌ها و سنت‌های بشری می‌شوند و همچون آینده در جامعه زبانی خود عمل می‌کنند (Shah & Shah, 2015). فرهنگ پدیده‌ای بسیار پیچیده است. به گفته پاتیل (۲۰۰۲) فرهنگ لایه‌های گوناگون دارد که هر چه به سمت لایه درونی پیش می‌رویم به زمان بیشتری برای شناخت موارد فرهنگی نیاز داریم. زبان و ادبیات بارزترین ویژگی‌ها و ابزار یک فرهنگ محسوب می‌شوند. زبان یک رسانه است و ادبیات حالت‌های واقعی و درست فرهنگ را نشان می‌دهد. زبان و ادبیات هر جامعه زبانی عمیقاً تحت تأثیر فرهنگ آن جامعه است و از طرف دیگر، فرهنگ نیز برای رشد و توسعه به زبان و ادبیات وابسته است و بدون آن‌ها نمی‌تواند به افراد دیگر منتقل شود (Shah & Shah, 2015). به نظر پاتیل (۲۰۱۵) زبان و ادبیات بار فرهنگی الگوهای فکری و روابط اجتماعی فردی و میان‌فردی را به دوش می‌کشند.

به گفته مالینوفسکی^۱ (۱۹۶۴، به نقل از Patil, 2015) ارتباط میان زبان و فرهنگ به گونه‌ای است که بهترین توصیف و تعبیر یک رفتار زبانی از طریق بافت فرهنگی - اجتماعی مناسب آن دریافت می‌شود. بنابراین اصل اساسی، نظریه مالینوفسکی که تمام جنبه‌های یک فرهنگ با هم در ارتباط هستند، مؤثرترین ایده در زبان‌شناسی فرهنگی^۲ است. زبان‌شناسی

1. Malinowski

2. cultural linguistics

فرهنگی به مطالعه مفهوم‌سازی فرهنگی^۱ می‌پردازد (Sharifian, 2012) و جنبه‌هایی از زبان را که در شناخت زبان مؤثرند، مورد توجه قرار می‌دهد (Sharifian, 2011). از این رو می‌توان گفت زبان بخشی از یک فرهنگ، محصول آن، و نیز دربردارنده آن فرهنگ است؛ به همین دلیل توجه به بافت‌های فرهنگی-اجتماعی مرتبط با گفتگوها ضروری است (Behura, 1986). به نقل از (Patil, 2015).

آثار و ارزش‌های ادبی هر جامعه زبانی نقشی بسیار مهم در زنده نگهداشتن و پویایی ارزش‌های فرهنگی آن جامعه دارند. ادبیات فارسی نیز آثار ارزشمندی دارد که از جمله می‌توان به شاهنامه فردوسی اشاره کرد که فقط اثری ادبی و حماسی نیست، بلکه مانند دائرةالمعارفی در ادبیات ایران و جهان می‌درخشد. در این پژوهش با استناد به نظریه "زبان‌شناسی فرهنگی" و بر اساس طرح‌واره کاربردشناسی به روش توصیفی-تحلیلی، "نمودهای زبانی مفهوم عذرخواهی" را به عنوان یک ارزش فرهنگی-اجتماعی برای نشان دادن احترام به دیگران، در تمامی ابیات شاهنامه بررسی می‌نماید و در پی پاسخ به این پرسش‌هاست: مفهوم‌سازی عذرخواهی در این اثر فاخر باستانی چگونه است؟ آیا این امر فقط از جانب افرادی در موقعیت اجتماعی و سنی پایین‌تر رعایت شده است؟ از میان کنش‌های کلامی و غیرکلامی با توجه به رابطه اجتماعی طرفین کدام یک کاربرد بیشتری دارد؟

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متفاوتی درباره زبان و فرهنگ، مفهوم‌سازی فرهنگی، و نیز شاهنامه انجام شده است. سراج (۱۴۰۳) ساختار زبانی فرهنگی گفتار پوزش‌خواهی را در ۵ گفتار منتخب با محتوای پوزش‌خواهی در شاهنامه با استفاده از روش رقیه حسن در ساختار متن و نیز ساسانی و یزدانی در تقسیم‌بندی گام‌ها به روش کیفی بررسی کرده‌است؛ بدین گونه که گفتار پوزش‌خواهی در شاهنامه ساختار ویژه‌ای دارد و مواردی چون موقعیت و جایگاه افراد و نیز

1. cultural conceptualizations

اهمیت موضوع بر آن تأثیرگذار است. رضائی و همکاران (۱۴۰۳) با استفاده از الگوی ادب براون و لوینسون و به روش کیفی و کمی تأثیر منزلت اجتماعی را در کارگفت عذرخواهی بررسی کردند و به این نتیجه رسیدند که در هر سه جایگاه منزلت اجتماعی بالا، متوسط و پائین راهبرد ادب منفی کاربرد بیشتری داشته است و نیز نوع خطا بر انتخاب نوع راهبرد ادب برای جبران خطا، اثرگذار است. کتاب مجموعه مقالات زبان‌شناسی فارسی در بافت‌های فرهنگی^۱ گردآوری شده توسط شریفیان و کورنگی (۲۰۲۱) و کتاب مجموعه مقالات پیشرفت‌هایی در زبان‌شناسی فرهنگی^۲ به کوشش شریفیان (۲۰۱۷) شامل مقالاتی متفاوت از نویسندگان در زمینه زبان‌شناسی فرهنگی شامل بررسی مفهوم‌سازی فرهنگی مواردی چون دموکراسی، کنایه، مرگ، رودخانه، لب، دهان و زبان، استعاره فرهنگی، شناخت فرهنگی و دیگر موضوعات مرتبط در زبان‌های گوناگون است. موضوع فرهنگ در شاهنامه نیز در بعضی آثار ایرانی بررسی شده است مانند بررسی توصیفی تحلیلی و بعضاً هرمنوتیکی مبانی اندیشه فردوسی و بیان هنری و شاخص‌های زبانی شاهنامه و کشف یک نظام و ساحت فرهنگ شناختی بزرگ، بومی و اصیل در شاهنامه به وسیله آچاک و ناروئی (۱۴۰۲)، و بررسی چگونگی شکل‌گیری هویت ایران و برخی نمادهای هویت این مرز و بوم و بیان اینکه فرهنگ و هویت ایرانی قدمتی هزاران‌ساله دارد و جهان‌بینی مستقل ایرانی ریشه در تاریخ و پیشینه‌ای کهن دارد که این خود نیز از زیربناهای فرهنگ و تمدن بشری است توسط خائلو و همکاران (۱۳۹۵).

با وجود پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه‌های گوناگون در شاهنامه، مطالعه زبان‌شناختی شاهنامه در چهارچوب زبان‌شناسی فرهنگی بیانگر جنبه‌ای نوین در تحقیقات و بررسی این اثر ارزشمند است. به دلیل نبود چنین پژوهشی این مقاله از دریچه زبان‌شناسی فرهنگی مفهوم‌سازی فرهنگی "عذرخواهی" را در شاهنامه فردوسی مطالعه و بررسی می‌کند.

-
1. Persian Linguistics in Cultural Contexts
 2. Advances in Cultural Linguistics

۳. روش پژوهش

جامعه آماری این پژوهش توصیفی-تحلیلی کتاب شاهنامه فردوسی است. با روش کتابخانه‌ای تمام ابیات شاهنامه به تصحیح دکتر جلال خالقی مطلق (حدود ۵۰ هزار بیت) تک‌به‌تک مطالعه و داده‌های مورد نظر در چهارچوب زبان‌شناسی فرهنگی و با استفاده از ابزار تحلیلی طرح‌واره کاربردشناسی فرهنگی جمع‌آوری و فیش‌برداری شده‌اند. بر اساس چهارچوب تحلیلی زبان‌شناسی فرهنگی و ابزار تحلیلی طرح‌واره کاربردشناسی تک‌مفهوم و تک‌کنش‌های مربوط به هر داده در رویدادهای گفتاری گوناگون بحث و بررسی شده، نوع کنش هر یک از لحاظ کلامی و غیرکلامی و نیز نوع رابطه سازمانی میان افراد مشخص و طبقه‌بندی شده، و سپس این اطلاعات در جداولی درج شده‌اند.

۴. بحث و بررسی

۴.۱. چهارچوب نظری

طرح‌واره‌های فرهنگی، به عنوان یکی از ابزارهای تحلیل، نشان‌دهنده گوناگونی زبان‌ها و نیز ویژگی‌های زبان‌ها در مفهوم‌سازی فرهنگی است (Sharifian, 2015) و در بسیاری از جنبه‌های زبان نشان داده می‌شوند. از آنجا که این طرح‌واره‌ها ریشه در فرهنگ هر جامعه دارند، حاوی معانی متفاوتی در هر زبان هستند. همچنین ابزار تحلیلی اساسی برای درک معنای کاربردشناسی به شمار می‌روند. به عبارتی دانشی که سبب درک رویدادهای گفتاری می‌شود، ساختاری فرهنگی دارد؛ از این رو نقش طرح‌واره فرهنگی در درک معنای کاربردشناسی مهم است. از دیدگاه زبان‌شناسی فرهنگی داشتن تصور و برداشت مناسب از مخاطب به وجود طرح‌واره‌های فرهنگی مشترک میان افراد بستگی دارد. برای داشتن مکالمه موفق‌گوینده و شنونده هر دو باید با این طرح‌واره‌های فرهنگی آشنا باشند تا نقش و معنای درست رویدادهای گفتاری را درک کنند. به طور خلاصه طرح‌واره فرهنگی منبعی از دانش است که زمینه‌ای را برای بخش چشمگیری از معنای دائرةالمعارفی و کاربردشناسی زبان‌های بشری و نیز برای دانش مشترک میان اعضای یک جامعه زبانی فراهم می‌کند (Sharifian, 2017a).

طرح‌واره فرهنگی چهارچوبی را برای ابزارهای کاربردشناسی شامل کنش‌ها/ رویدادهای گفتاری،^۱ تک‌مفهوم^۲ها و تک‌کنش^۳ها با عنوان طرح‌واره‌های فرهنگی کاربردشناسی^۴ ارائه می‌دهد که مبنایی است برای انتقال معنای کاربردشناسی. به گفته می^۵ (2010) تک‌مفهوم نمونه موقعیتی عمومی و کلی از یک کنش (تک‌کنش) است که می‌تواند در یک موقعیت خاص و یا مجموعه‌ای از موقعیت‌ها به کار رود. از طرف دیگر، تک‌کنش به بازنمایی‌های خاص تک‌مفهوم ارجاع می‌دهد. دانش بافت موقعیتی و تک‌مفهوم‌های بنیادی وابسته به کنش کاربردشناسی منجر به داشتن درک صحیح از تک‌کنش‌ها می‌شود. طرح‌واره‌های فرهنگی کاربردشناسی (به اختصار: طرح‌واره کاربردشناسی) یک ارتباط سلسله‌مراتبی میان ابزارهای کاربردشناسی ایجاد می‌کند که شریفیان آن را یک مجموعه کاربردشناسی^۶ می‌نامد؛ بدین گونه که یک طرح‌واره کاربردشناسی می‌تواند زیربنای چند تک‌مفهوم باشد که با کنش‌های گفتاری خاص در ارتباط هستند و هر یک از تک‌مفهوم‌ها به روش‌های متفاوت زبانی از طریق تک‌کنش‌ها نشان داده می‌شوند (Sharifian, 2017a). به بیانی دیگر یک طرح‌واره کاربردشناسی واحد می‌تواند زیربنای چند کنش/ رویداد گفتاری باشد که با تک‌مفهوم‌های آن بافت خاص در ارتباط هستند که سخنگویان برای داشتن ارتباطی موفق با انتخاب تک‌مفهوم درست و مناسب، گفتار و تک‌کنش خود را تولید می‌کنند. لازم به ذکر است اگرچه طرح‌واره کاربردشناسی چهارچوبی کلی برای آنچه رفتار زبانی مناسب نامیده می‌شود، ارائه می‌دهد اما انتخاب تک‌مفهوم و تک‌کنش کاملاً به اختیار سخنگو است.

-
1. speech acts
 2. pragmeme
 3. pract
 4. cultural pragmatic schema
 5. Mey
 6. pragmatic set

۲.۴. فرهنگ و عذرخواهی

تانگ^۱ (۱۹۹۸) فرهنگ را شیوه کلی زندگی یک گروه از جامعه می‌داند. به نظری همه افراد دارای فرهنگ هستند و فرهنگ‌ها برای برآوردن نیازهای بشری پدید آمده‌اند و هیچ یک بر دیگری برتری ندارد. هر جامعه فرهنگ خاص خود را دارد و بر اساس ارزش‌ها و هنجارهای رفتاری خود، الگوهای رفتاری منحصر به فردی را دربرمی‌گیرد که با فرهنگ‌های دیگر متفاوت است. با وجود تفاوت‌ها میان فرهنگ‌های گوناگون، ویژگی‌های مشترکی نیز وجود دارد و زبان یکی از این ویژگی‌های عام فرهنگی است (رستم‌بیک و رمضان، ۱۳۹۱).

زبان ابزاری است برای نشان دادن میراث فرهنگی هر جامعه، و ادبیات در این راستا نقش به‌سزایی بازی می‌کند. متون گذشته در هر سرزمین چون آینه‌ای فرهنگ و آداب نسل‌های پیشین را نشان می‌دهند (حق، ۱۴۰۰). با مطالعه تاریخ ایران کهن این نکته دریافته می‌شود که اخلاق و ادب پایه و رکن اصلی روابط اجتماعی در ایران باستان است؛ به گونه‌ای که ادب و رفتار خوب از ویژگی‌های اصلی سرشت پارسیان تلقی می‌شد، و احترام و بزرگی و صفت کلی جامعه ایرانی بوده که در میان همه طبقات اجتماعی رعایت می‌شده است.

اخلاق و ادب رکنی اساسی در زندگی فردی و اجتماعی و از والاترین گرایش‌های آدمی است که شخصیت حقیقی انسان را نشان می‌دهد. از این رو بررسی مقوله‌های اخلاقی در متون فرهنگی معتبر اهمیت به‌سزایی دارد (زارع و زمردی، ۱۳۹۲). زبان و ادبیات بار فرهنگی الگوهای فکری و روابط اجتماعی فردی و میان فردی را به دوش می‌کشند، بنابراین ادبیات زمینه مناسبی برای بررسی ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی یک جامعه است. عذرخواهی و رفع دلخوری یکی از موارد اخلاقی است که در هر فرهنگ آدابی خاص دارد و از مؤثرترین روش‌ها برای اعتمادسازی دوباره در مذاکرات و بحث‌ها است؛ به بیانی دیگر عذرخواهی یکی از روش‌های ارتباط کلامی است که گویشوران برای جبران خطای انجام‌شده از آن استفاده می‌کنند. نحوه بیان عذرخواهی و عبارات به‌کاررفته در آن تا حدی نشان‌دهنده ادب سخنور

1. Tang

است و سبب تحکیم رابطه بین افراد می‌شود.

زبان‌شناسان تعاریف متفاوتی از عذرخواهی ارائه داده‌اند. گافمن^۱ (۱۹۷۱) عذرخواهی را یکی از روش‌های بهبود ارتباطات می‌داند که سبب برقراری دوباره سازش و هماهنگی اجتماعی بین افراد (کنش‌گرها) می‌شود. به نظر واگاتسوما و روست^۲ (۱۹۸۶) عذرخواهی روغن گریس اجتماعی است که نقش اصلی آن بهبود رابطه آسیب‌دیده میان دو طرف ناراحت‌کننده و ناراحت‌شده است و سبب کاهش احساسات منفی دیگران می‌شود. از آن‌جاکه بحث‌ها عموماً بر پایه خشم، قدرت و ابراز حق پیش می‌روند تا علایق، نتیجه ضعیفی خواهند داشت یا به بن‌بست رسیده و بی‌نتیجه می‌مانند. بنابراین عذرخواهی برای برطرف کردن بحث‌ها و ایجاد اعتماد مجدد میان گفتگوکنندگان ضروری است (Ury, Brett & Goldberg, 1988).

هنگامی که گوینده متوجه می‌شود گفتار یا کردار وی سبب آزرده‌گی دیگری شده است، یا اینکه رفتاری با انتظارات مخاطب، یا حتی خود گوینده و نیز ارزش‌های جامعه همساز نباشد، عذرخواهی مطرح می‌شود. براون و لوینسون (۱۹۷۸) در نظریه ادب خود بر این باورند که عذرخواهی در پی عملی که تهدیدکننده وجهه است، مطرح می‌شود. وجهه از نظر براون و لوینسون ارزش اجتماعی سخنوران در ارتباطات است که از لحاظ عاطفی در افراد وجود دارد و قابل تهدید و تخریب شدن، حفظ کردن، و بالا بردن است و همیشه باید در تعاملات مدنظر قرار گیرد. نوع عذرخواهی تا حد زیادی بستگی به متغیرهای اجتماعی مانند موقعیت (منزلت) اجتماعی، وضعیت، سن، روابط و فاصله بین سخنگویان دارد. گفتنی است که راهبردهای ادب و احترام و روش‌های عذرخواهی با توجه به وضعیت و سن شرکت‌کنندگان متفاوت است؛ هرچند که سن و جنسیت از عوامل تأثیرگذار در کنش عذرخواهی در نظر گرفته نمی‌شوند و عامل مهم، رنجیدگی یک فرد است (کوتلکی و محمدی، ۲۰۱۷).

1. Goffman
2. Wagatsuma & Rosett

عذرخواهی در همه فرهنگ‌ها وجود دارد یکی از نقش‌های اصلی فرهنگ ارائه دادن راه‌حل‌های کاربردی برای مشکلات و موضوعات مهم در روابط اجتماعی است (Chiu & Hong, 2006)، اعتمادسازی یکی از این موارد است و عذرخواهی در فرهنگ‌های گوناگون روشی برای ایجاد اعتماد دوباره است. باید در نظر داشت که عذرخواهی در هر جامعه با توجه به فرهنگ و هنجارهای خاص آن متفاوت از دیگری است (رضائی و همکاران، ۱۴۰۳)؛ معنا و نقش آن در هر فرهنگی متفاوت و وابسته به بافت‌های فرهنگی هر جامعه است. به باور لیکاف (2015)، در بازنمایی پژوهش‌خواهی عوامل بافتی بر واکنش گوینده نسبت به خطای رخ داده تأثیرگذار است؛ به بیانی کامل‌تر می‌توان گفت نوع خطا، میزان خسارت وارد شده به مخاطب، و الزامات بافتی و فرهنگی در انتخاب نوع کنش پژوهش‌خواهی از سمت گوینده مؤثر هستند. دانش فرهنگی و اجتماعی محیط پیرامونی افراد به آن‌ها کمک می‌کند تا زبان صحیح و درستی برای بهبود رابطه خدشه‌دار شده به کار گیرند (سراج، ۱۴۰۳).

عذرخواهی بخشی از احترام است و احترام نیز بخشی از ادب محسوب می‌شود؛ این دو برای اصلاح عمل تهدیدکننده وجهه و نیز جلوگیری از تهدید وجهه و تعامل منفی در جامعه ضروری هستند. از این رو، هرچه بیشتر درباره نقش عذرخواهی به عنوان بخشی از احترام و لزوم ادای آن در بهبود تهدید وجهه بحث شود، گام‌های بیشتری در مسیر داشتن تعامل اجتماعی صحیح برداشته شده است.

زبان فارسی به دلیل سیستم پیچیده فرهنگی - اجتماعی آن، توجه بسیاری از پژوهشگران را به خود جلب کرده است. به نظر بیمن^۱ (۱۹۸۶) روابط اجتماعی بین فردی در ایران اهمیت بالایی برای غیرایرانیان دارد و آن‌ها علاقه زیادی به روابط اجتماعی بین فردی در ایران دارند. به باور وی کیفیت زندگی اجتماعی در ایران به طور چشمگیری با دیگر کشورها حتی همسایگان

1. Beeman

نزدیک آن متفاوت است. وی روابط فردی در ایران را به منزله هنری می‌داند که نیازمند مهارت‌های پیچیده است. روابط فردی عموماً از طریق ارتباطات انجام می‌شود؛ از این رو به نظر بیم‌ن مهارت‌های کلامی و کاربرد زبان نقش مهمی در زندگی روزمره ایرانیان دارد، مفهومی که با عباراتی چون حرمت کلام، عفت کلام و یا قداست کلام بیان می‌شود (Sharifian, 2017).

۳.۴. یافته‌ها

شاهنامه، نامه فرهنگ ایران، نمود تاریخ و فرهنگ قوم ایرانی است که در لابه‌لای هر رویداد آن پیام و نکته‌ای آموزنده و ارزشمند نهفته است و این خود نشان از اهمیت ارزش‌های اخلاقی نزد ایرانیان باستان دارد. با توجه به نقش مهم ادبیات در انتقال میراث فرهنگی، این پژوهش نمودهای زبانی مفهوم‌سازی عذرخواهی را در تمام ابیات و شخصیت‌های شاهنامه و البته با نگاهی از داخل روایت بررسی می‌کند. این مفهوم‌سازی‌ها ممکن است به صورت کنش کلامی، غیرکلامی، یا هر دو با هم و با استفاده از حرکات بدن مشخص شده باشند. این دو کنش سبب انتقال معنا، مفهوم و نیز احساسات می‌شوند. از این رو تمامی ابیات شاهنامه تک‌به‌تک مطالعه شده و ۵۶ نمونه مفهوم‌سازی عذرخواهی در میان شخصیت‌ها و در موقعیت‌های گوناگون گردآوری، بررسی و طبقه‌بندی شده‌اند. از این تعداد، در ۱۹ مورد کنش عذرخواهی از سمت شخصیتی با سن و موقعیت اجتماعی بالاتر نسبت به مخاطب خود انجام شده که ۹ مورد آن به صورت کنش غیرکلامی مانند "فرود آمدن از اسب" و ۱۰ مورد کنش کلامی چون "پوزش بخواست" بوده‌است. در ۳۷ مورد شخص با موقعیت و سن پایین‌تر از طرف مقابل خود عذرخواهی کرده‌است که ۱۴ مورد به صورت کنش غیرکلامی مثل "زمین را ببوسید"، ۲۱ مورد کنش کلامی مانند "پوزش آورد" و ۲ مورد که مفهوم‌سازی موردنظر بیان‌کننده هر دو کنش کلامی و غیرکلامی با هم هستند مانند "برفتند با پوزش و آفرین" که "رفتن" به عنوان کنش غیرکلامی و "با پوزش و آفرین" به صورت کنش کلامی در نظر گرفته

می‌شوند. به بیانی می‌توان گفت تقریباً ۳۴ درصد (۳۳/۹۲) موارد مربوط به عذرخواهی از سمت فرد با سن و موقعیت اجتماعی بالاتر بوده و حدود ۶۶ درصد (۶۶/۰۷) عذرخواهی از طرف شخص با سن و یا موقعیت اجتماعی پایین‌تر صورت گرفته‌است؛ این آمار در جداول نشان داده شده‌اند. نمونه‌های مفهوم‌سازی عذرخواهی با توجه به سن و موقعیت اجتماعی شخصیت‌ها به دو گروه تقسیم و در جدول‌هایی مشخص شده‌اند. گفتنی است که عذرخواهی کنشی به نشانه احترام است، بنابراین طرح‌واره کاربردی در تمام نمونه‌ها "عذرخواهی" است. در ادامه چند بیت برای نمونه و مثال ذکر می‌شود.

۴. ۳. ۱. عذرخواهی از طرف شخص با سن و موقعیت اجتماعی بالاتر

این قسمت شامل نمونه‌هایی است که نشان می‌دهد عذرخواهی به عنوان یک ارزش از طرف شخصیتی با سن و موقعیت اجتماعی بالاتر چگونه به فردی در جایگاه پایین‌تر و سن کمتر ابراز می‌شود. این نمونه‌ها بر اساس اینکه کلامی، غیرکلامی و یا هر دو با هم باشد در سه گروه تقسیم شده‌اند.

۴. ۳. ۱. ۱. عذرخواهی به صورت کنش کلامی

۱. همی‌کرد پوش از آن کار شاه کزو داشت آزار بری‌گناه

جدول ۱. عذرخواهی شاه از بوزرجمهر

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	آزاد کردن بوزرجمهر برای پاسخ دادن به فرستاده روم
تک‌مفهوم	عذرخواهی نوشتن‌روان از بوزرجمهر
تک‌کنش	همی‌کرد پوش (کلامی)
روابط سازمانی	شاه ایران / وزیر ایران

۲. چو از تاج دارا فروزش گرفت

همای اندر آن کار پوش گرفت

جدول ۲. عذرخواهی همای از داراب

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	دیدار داراب و همای در ایوان همای
تک‌مفهوم	عذرخواهی همای از فرزندش داراب برای ترک او در خردسالی
تک‌کنش	پوزش گرفت (کلامی)
روابط سازمانی	شاه ایران (مادر) / فرزند شاه ایران

در هر دو نمونه کنش عذرخواهی فقط به صورت کلامی از طرف مهم‌ترین شخصیت (شاه ایران) نسبت به طرف مقابل که در نمونه اول وزیر شاه و در مثال دوم فرزند شاه است، انجام شده است. در مورد اول شاه ایران، نوشین‌روان، وزیر دانای خود را زندانی کرده بود و پس از اینکه متوجه اشتباه خود شد او را آزاد کرد و از او عذرخواهی نمود. در مثال دوم همای، ملکه ایران، فرزند خود را در نوزادی به آب می‌سپارد که توسط خانواده‌ای پیدا و بزرگ می‌شود. با رشد داراب نشانه‌های فرّ شاهی در او نمایان شد و همین سبب کنج‌کاوی وی درباره اصل و ریشه‌اش و پیدا کردن مادر خود، همای، بعد از سالیان شد. در این زمان همای پس از سی سال پادشاهی، از پسر خود عذرخواهی کرد و او را به تخت شاهی نشاند.

۴. ۳. ۱. ۲. عذرخواهی به صورت کنش غیرکلامی

۱. به سوی کتابیون فرستاد گنج یکی افسری، سرخ یاقوت پنج

جدول ۳. عذرخواهی قیصر روم از دخترش

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	برگشت قیصر از نزد گشتاسپ
تک‌مفهوم	فرستادن هدایای بسیار ارزشمند برای کتابیون
تک‌کنش	فرستاد گنج (غیرکلامی)
روابط سازمانی	قیصر روم (پدر) / کتابیون، همسر فرزند شاه ایران (دختر)

۲. چو قیصر ورا دید خامش بماند بر آن نامور تخت زرین نشاند

کمر خواست از گنج و انگشتی یکی افسری نامور قیصری

بوسید و پس بر سر او نهاد ز کار گذشته همی کرد یاد

جدول ۴. عذرخواهی قیصر روم از گشتاسپ

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	ارج نهادن گشتاسپ توسط قیصر
تک‌مفهوم	سکوت قیصر، نشان دادن گشتاسپ بر تخت زرین، بوسیدن وی و گذاشتن تاج قیصری بر سر او
تک‌کنش ۱	خامش بماند (غیرکلامی)
تک‌کنش ۲	بر آن نامور تخت زرین نشانند (غیرکلامی)
تک‌کنش ۳	بوسید (غیرکلامی)
تک‌کنش ۴	یکی افسری نامور قیصری بر سر او نهاد (غیرکلامی)
روابط سازمانی	قیصر (پدر همسر) / گشتاسپ (داماد)

پس از خودداری لهراسپ از نشان دادن پسرش، گشتاسپ، بر تخت شاهی وی ایران را به سمت روم ترک کرد و در آنجا به صورت ناشناس زندگی کرد. وی با حضور در مراسم انتخاب همسر برای دختر اول قیصر، کتایون، برگزیده شد. زمانی که فرزند دیگر شاه ایران برای برگرداندن گشتاسپ به روم و نزد قیصر می‌رود، گشتاسپ شناخته می‌شود. قیصر برای جبران و عذرخواهی برای دخترش هدیه می‌فرستد و در دیداری با گشتاسپ در ابتدا سکوت کرده سپس وی را بر تخت شاهی می‌نشانند، می‌بوسد و تاج شاهی بر سر او می‌گذارد. همان‌طور که مشاهده می‌شود در این موقعیت، عذرخواهی فقط به صورت کنش‌های غیرکلامی مانند ارسال هدیه، به تخت شاهی نشان دادن و بوسیدن انجام شده است.

۴. ۱. ۳. عذرخواهی به صورت کنش کلامی و غیرکلامی با هم

۱. چو از دور شد، شاه بر پای خاست بسی پوزش اندر گذشته بخواست

جدول ۵. عذرخواهی کاوس شاه از پهلوان جهان

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	دلجویی کاوس از رستم
تک‌مفهوم	بلند شدن و عذرخواهی کردن

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
نک‌کنش ۱	بر پای خاست (غیرکلامی)
نک‌کنش ۲	بسی پوزش بخواست (کلامی)
روابط سازمانی	شاه ایران / پهلوان جهان

کاوس شاه گیو را به دنبال رستم می‌فرستد تا برای جنگ با سهراب هر چه سریع‌تر و بدون وقفه به ایران بیاید اما رستم و گیو پس از سه روز خوش گذرانی به ایران می‌روند و این سبب عصبانیت شاه و گرفتن تصمیم برای مجازات این دو می‌شود. رستم به نشانه ناراحتی پس از بیان حرف‌های ناخوشایند به شاه ایران را ترک می‌کند. سپس با وساطت گودرز و به فرمان شاه به دنبال رستم می‌روند و وی را به کاخ برمی‌گردانند. در این هنگام کاوس شاه با دیدن وی از دور بلند می‌شود و عذرخواهی می‌کند. در اینجا ارزش احترام در قالب عذرخواهی هم به صورت کلامی "پوزش بخواست" و هم غیرکلامی "بر پای خواست" مطرح شده است.

۲. فرود آمد از اسب کاوس شاه سیاوخش را تنگ در بر گرفت ز کردار بر پوزش اندر گرفت

جدول ۶. دیدار سیاوش با کاوس شاه

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	رفتن سیاوش به نزد کاوس شاه قبل از ورود به آتش
نک‌مفهوم	پایین آمدن کاوس از اسب در برابر سیاوش در آغوش گرفتن سیاوش و عذرخواهی از او
نک‌کنش ۱	فرود آمد از اسب (غیرکلامی)
نک‌کنش ۲	تنگ در بر گرفت (غیرکلامی)
کنش ۳	پوزش اندر گرفت (کلامی)
روابط سازمانی	پدر / فرزند

هنگامی که سیاوش برای اثبات بی‌گناهی خود در برابر تهمت همسر پدرش، تصمیم به عبور از آتش می‌گیرد، قبل از ورود به آتش نزد پدر می‌رود. در این موقعیت شاه که می‌داند پسرش بی‌گناه است، از اسب پایین می‌آید، وی را در آغوش می‌گیرد و عذرخواهی می‌کند. در اینجا

نیز مفهوم‌سازی عذرخواهی به عنوان نمادی از احترام به صورت غیرکلامی و کلامی نشان داده شده است.

با توجه به نمونه‌ها مفهوم‌سازی عذرخواهی افراد در موقعیت اجتماعی بالاتر بیشتر به صورت کنش کلامی است.

۴.۳.۲. عذرخواهی از طرف شخص با موقعیت اجتماعی پایین‌تر

در این بخش به نمونه‌هایی از مفهوم‌سازی عذرخواهی از طرف شخصی با سن و موقعیت اجتماعی پایین‌تر نسبت به شخصی در سطح بالاتر اشاره می‌شود و داده‌ها در سه گروه عذرخواهی به صورت کنش کلامی، غیرکلامی و هر دو با هم مشخص شده‌اند.

۴.۳.۱. عذرخواهی به صورت کنش کلامی

۱. ز گفتارها پوزش آورد پیش بیچید از آن بیهده‌رای خویش

جدول ۷. عذرخواهی پهلوان جهان از کیخسرو

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	پشیمانی طوس از حرف‌های گفته شده به کیخسرو
تک‌مفهوم	عذرخواهی
تک‌کنش	پوزش آورد (کلامی)
روابط سازمانی	سپهسالار ایران / شاه ایران

طوس، سپهسالار ایران در مجلس دیدار شاه کیخسرو با بزرگان و پهلوانان، به گونه‌ای صحبت می‌کند که نارضایتی خود را نشان دهد و صحبت‌هایی در مورد شاه می‌کند که پس از آن سبب پشیمانی وی شده و از این‌رو از شاه عذرخواهی می‌کند که تنها به صورت کنش کلامی مفهوم‌سازی شده است.

۲. به پوزش بی‌راست قیصر زوان

بدو گفـت بیداد رفت ای جوان!

جدول ۸. دیدار قیصر روم و گشتاسپ

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	شناختن گشتاسپ توسط قیصر
تک‌مفهوم	عذرخواهی قیصر از گشتاسپ
تک‌کنش	به پوزش بیاراست قیصر زوان (کلامی)
روابط سازمانی	قیصر / گشتاسپ (پدر همسر / داماد)

پس از اینکه قیصر روم داماد خود را به عنوان فرزند شاه ایران می‌شناسد، به دلیل تفکر و گفتار خود نسبت به وی به صورت کلامی از گشتاسپ (فرزند شاه ایران و داماد خود) عذرخواهی می‌کند.

۲.۲.۳.۴. عذرخواهی به صورت کنش غیرکلامی

۱. بدو گفت رستم که گیهان تو راست! همه بدگانیم و فرمان تو راست!

جدول ۹. دیدار پهلوان جهان با کاوس شاه

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	دیدار رستم و کاوس پس از دلجویی کاوس از رستم
تک‌مفهوم	اعلام بندگی و فرمانبرداری رستم در برابر کاوس
تک‌کنش	همه بندگانیم و فرمان تو راست (غیرکلامی)
روابط سازمانی	پهلوان جهان / شاه ایران

در ادامه داستان رستم و کاوس شاه و ناراحتی این دو از یکدیگر، پس از دلجویی و عذرخواهی کاوس شاه از پهلوان جهان، رستم نیز به دلیل رفتار و گفتار خود و ناراحت شدن از شاه با اعلام بندگی و فرمان‌برداری از شاه عذرخواهی می‌کند.

۲. زمین بوسه داد آن زمان ماهیار بیلورد خزان و بیاراست کار

جدول ۱۰. عذرخواهی ماهیار از شاه بهرام

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	عذرخواهی ماهیار از بهرام که دیشب در حضورش مست کرده بود
تک‌مفهوم	بوسیدن زمین و پذیرایی کردن از بهرام

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
تک‌کنش ۱	زمین بوسه داد (غیرکلامی)
تک‌کنش ۲	بیاورد خوان (غیرکلامی)
روابط سازمانی	ماهیار / شاه ایران

بهرام‌شاه با وزیر و عده‌ای سوارکار به شکار می‌رود و در آنجا متوجه می‌شود که ماهیار با تک‌دختر خود در آن نزدیکی زندگی می‌کند. بهرام با یکی از سواران به منزل وی می‌رود و خود را از سواران ایرانی می‌نامد. بهرام شب را در آنجا سپری کرده و با میزبان می‌نوشد و با دخترش ازدواج می‌کند. روز بعد که سواران ایرانی در مقابل منزل ماهیار جمع شده بودند، ماهیار شاه را می‌شناسد و بابت نوشیدن و صحبت‌های شب قبل به نشانه عذرخواهی زمین را می‌بوسد که این مفهوم‌سازی به صورت کنش غیرکلامی است.

۴.۳.۲. عذرخواهی به صورت کنش کلامی و غیرکلامی با هم

۱. به پوزش کنم نرم خشم ورا بیوسم سر و پای و چشم ورا

جدول ۱۱. عذرخواهی پهلوان جهان از گشتاسپ

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	قبول کردن رستم برای رفتن به نزد گشتاسپ
تک‌مفهوم	عذرخواهی از گشتاسپ و بوسیدن سر و روی وی
تک‌کنش ۱	پوزش کنم (کلامی)
تک‌کنش ۲	بیوسم سر و پای و چشم ورا (غیرکلامی)
روابط سازمانی	پهلوان جهان / شاه ایران

گشتاسپ برای انتقال ندادن سلطنت خود به فرزندش، اسپندیار را به سیستان می‌فرستد تا رستم را دست‌بسته به نزد شاه ببرد، اما با مخالفت رستم مواجه می‌شود. رستم در جواب اسپندیار به فرستاده و فرزندش می‌گوید: هر آنچه می‌خواهی برایت فراهم می‌کنم و تو در آینده راحت‌تر هستی و هرگاه خواستی به درگاه گشتاسپ بروی، من نیز همراهت هستم و از شاه عذرخواهی می‌کنم. مفهوم‌سازی عذرخواهی به هر دو صورت کلامی و غیرکلامی است.

۲. ز گفتار او ماند شنگل شکفت
 بزد اسپ و از پیش چندان سپاه
 ز سر شاره‌ی هندوی و گرفت
 بیامد به پوزش به نزدیک شاه
 و زآن گفته‌ها پوزش اندر گرفت
 در و گرفت
 شهنشاه را شاد

جدول ۱۲. دیدار بهرام شاه و پادشاه هند

طرح‌واره کاربردی	عذرخواهی به نشانه احترام
رویداد گفتاری	بهرام خود را به شنگل معرفی می‌کند که شاه ایران است
تکم مفهوم	برداشتن شاره از سر، رفتن شنگل به نزد بهرام‌شاه، در آغوش گرفتن شاه و عذرخواهی کردن
تک‌کنش ۱	ز سر شاره‌ی هندوی برگرفت (غیرکلامی)
تک‌کنش ۲	بیامد به پوزش به نزدیک شاه (غیرکلامی)
تک‌کنش ۳	در برگرفت (غیرکلامی)
تک‌کنش ۴	و زآن گفته‌ها پوزش اندر گرفت (کلامی)
روابط سازمانی	پادشاه هند / شاه ایران

بهرام‌شاه به صورت ناشناس و با عنوان فرستاده شاه ایران به ملاقات پادشاه هند می‌رود و نامه‌ای حاوی پند و اندرز از طرف شاه ایران مبنی بر کنار گذاشتن راهزنی شاه هند به وی می‌دهد. تلاش‌های ناموفق پادشاه هند برای کشتن فرستاده شاه ایران، سبب می‌شود تا او از راه دوستی و ازدواج دخترش با فرستاده درآید و مانع جنگ ایران و هند شود. پس از مدتی فرستاده و همسرش پنهانی از هند فرار می‌کنند. شنگل پادشاه هند متوجه می‌شود و فرستاده را خائن می‌نامد که در اینجا فرستاده خود را معرفی می‌کند. شنگل پس از شناخت بهرام، شاه ایران، به نشانه عذرخواهی شاره (دستار) خود را از سر برداشته و به نزد شاه می‌رود، او را در آغوش گرفته و معذرت‌خواهی می‌کند. در اینجا مفهوم‌سازی عذرخواهی به هر دو صورت کنش کلامی و غیرکلامی نشان داده شده‌است.

بر اساس داده‌ها در ارتباط‌های اجتماعی پایین به بالا کنش غیرکلامی در نمود عذرخواهی کاربرد بیشتری نسبت به کنش کلامی دارد.

نمونه‌های بیان‌کننده مفهوم‌سازی عذرخواهی با توجه به متغیر سن و موقعیت اجتماعی

در جداول ۱۳ و ۱۴ نشان داده شده‌اند.

جدول ۱۳. مفهوم‌سازی عذرخواهی بر اساس متغیر موقعیت اجتماعی و سن بالاتر

عذرخواهی				طرح‌واره کاربردی
شماره	تک‌مفهوم	تعداد	نوع کنش	روابط اجتماعی
۱	بر پای خاست	۱	غیرکلامی	شاه ایران / پهلوان جهان
۲	فرود آمد از اسپ	۱	غیرکلامی	شاه ایران (پدر) / فرزند
۳	پیاده	۱		شاه ایران (پدر) / فرزند
۴	تنگ در برگرفت	۲	غیرکلامی	شاه ایران (پدر) / فرزند
۵	بر آن نامور تخت زرین نشاند	۱	غیرکلامی	قیصر روم (پدر همسر) / فرزند شاه ایران؛ گشتاسب (داماد)
۶	یکی افسری نامور قیصری بر سر او نهاد	۱	غیرکلامی	قیصر روم (پدر همسر) / فرزند شاه ایران؛ گشتاسب (داماد)
۷	بردش نماز	۱	غیرکلامی	قیصر روم (پدر همسر) / فرزند شاه ایران؛ گشتاسب (داماد)
۸	فرستاد گنج	۱	غیرکلامی	قیصر روم (پدر) / فرزند دختر
۹	پوزش بخواست	۱	کلامی	شاه ایران/ پهلوان جهان
۱۰	پوزش بخواست	۱	کلامی	فرزند شاه ایران/ برادر شاه توران
۱۱	پوزش اندر گرفت	۲	کلامی	شاه (پدر)/ فرزند پسر
۱۲	به پوزش بیاراست قیصر زوان	۱	کلامی	قیصر روم (پدر همسر) / فرزند شاه ایران؛ گشتاسب (داماد)
۱۳	به پوزش بیامد بر پاک رای	۱	کلامی	قیصر روم (پدر) / فرزند دختر
۱۴	پوزش گرفت	۱	کلامی	قیصر روم (پدر همسر) / فرزند شاه ایران؛ گشتاسب (داماد)
۱۵	پوزش گرفت	۱	کلامی	شاه (مادر)/ فرزند پسر
۱۶	کرد پوزش	۱	کلامی	شاه ایران / وزیر ایران (بوزر جمهر)
۱۷	بستود	۱	کلامی	قیصر روم (پدر همسر) / فرزند شاه ایران؛ گشتاسب (داماد)

جدول ۱۴. مفهوم‌سازی عذرخواهی بر اساس متغیر موقعیت اجتماعی و سن پایین‌تر

عذرخواهی				طرح‌واره کاربردی
شماره	تک‌مفهوم	تعداد	نوع کنش	روابط اجتماعی
۱	همه بندگانیم و فرمان تورااست	۱	کلامی	پهلوان جهان / شاه ایران
	همه بندگانیم و فرمان تورااست	۱	کلامی	سپاه روم / قیصر روم
۲	بنده بییم	۱	کلامی	سپاه روم / قیصر روم
	بنده بییم	۱	کلامی	ایرانیان و مویدان / خانقاه چین
	بنده بییم	۱	کلامی	بزرگان ایران / شاه ایران
۳	زمین جز به فرمان او نسپریم	۱	کلامی	سپاه روم / قیصر روم
۴	به فرمان و رایت سرافکنده بییم	۱	کلامی	ایرانیان و مویدان / خانقاه چین
	به فرمان و رایت سرافکنده بییم	۱	کلامی	بزرگان ایران / شاه ایران
۵	پیاده	۱	غیرکلامی	سپاه / شاه ایران
	پیاده	۱	غیرکلامی	بزرگان ایران / شاه ایران
۶	فرو د آمدند	۱	غیرکلامی	پادشاه هند / شاه ایران
۷	بیوسید از دور خاک	۱	غیرکلامی	برادر شاه توران / فرزند شاه ایران
۸	زمین را بیوسید	۱	غیرکلامی	گرگسار / فرزند شاه ایران
	زمین را بیوسید	۱	غیرکلامی	ماهیار / شاه ایران
۹	سر فگنده نگون	۱	غیرکلامی	فرزند پسر / شاه ایران (پدر)
۱۰	فدی تو بادا تن و جان ما	۱	کلامی	لشکریان ایران / فرزند شاه ایران
۱۱	جان تورااست	۱	کلامی	سپاه روم / قیصر روم
۱۲	در برگرفت	۱	غیرکلامی	پهلوان جهان / فرزند شاه ایران
	در برگرفت	۱	غیرکلامی	پادشاه هند / شاه ایران
۱۳	بیوسم سر و پای و چشم ورا	۱	غیرکلامی	پهلوان جهان / شاه ایران
۱۴	ز سر شاره هندی برگرفت	۱	غیرکلامی	پادشاه هند / شاه ایران
۱۵	ز چیزی که باشد فرستیم با پوزش و آفرین	۱	غیرکلامی	ایرانیان و مویدان / خانقاه چین
۱۶	رسیدند با هدیه و بانثار	۱	غیرکلامی	بزرگان و پیران الانان / شاه ایران
۱۷	خروشان و غلتان به خاک اندرون	۱	غیرکلامی	بزرگان و پیران الانان / شاه ایران
۱۸	کرد آفرین	۱	کلامی	سپهبد ایران / خانقاه چین
۱۹	پوزش آورد	۱	کلامی	سپهسالار ایران / شاه ایران
۲۰	پوزش (اندر) گرفت	۱	کلامی	فرزند شاه ایران / قیصر روم
	پوزش (اندر) گرفت	۱	کلامی	گرگسار / فرزند شاه ایران
	پوزش (اندر) گرفت	۱	کلامی	پهلوان جهان / فرزند شاه ایران

عذرخواهی				طرح‌واره کاربردی
شماره	تک‌مفهوم	تعداد	نوع کنش	روابط اجتماعی
۲۱	پوزش کنم	۱	کلامی	پهلوان جهان / فرزند شاه ایران
۲۲	برفتند با پوزش و آفرین	۱	غیرکلامی/کلامی	فرستاده و خانقاه چین / شاه ایران
	برفتند با پوزش و آفرین	۱	غیرکلامی/کلامی	لشکریان ایران / فرزند شاه ایران
۲۳	بیامد به پوزش	۱	کلامی	پادشاه هند / شاه ایران
۲۴	با پوزش و با درود آمدند	۱	کلامی	پادشاه هند / شاه ایران
۲۵	همی تاخت پوزش‌کنان	۱	کلامی	سپهبد ایران / خانقاه چین
۲۶	سپه روی پوزش نهادند روی	۱	کلامی	سپاه روم / قیصر روم
۲۷	به پوزش بر او آفرین خواندند	۱	کلامی	بزرگان ایران / شاه ایران

جدول ۱۵. مفهومی‌سازی عذرخواهی در میان شخصیت‌ها و در موقعیت‌های گوناگون

موقعیت تعاملی سن و موقعیت اجتماعی	مقوله عذرخواهی		درصد عذرخواهی در موقعیت اجتماعی
	کلامی	غیرکلامی	
بالا به پائین	۱۰	۹	۳۴٪
پائین به بالا	۲۲	۱۵	۶۶٪
میزان در مقوله	۳۲	۲۴	۱۰۰٪

۵. نتیجه‌گیری

شاهنامه فردوسی اثری هنری و جامع است که فرهنگ کهن ایران در تار و پود آن به چشم می‌خورد. گنجینه‌ای از نکات و آموزه‌های تربیتی، فرهنگی و اجتماعی لایه‌لای توضیف پهلوانی‌ها و جنگ‌ها و داستان‌ها به زیبایی گنجانده شده‌اند. این ویژگی هم نشان‌دهنده هنر ظریف فردوسی در نگارش شاهنامه و هم بیان‌کننده اهمیت ارزش‌های فرهنگی - اجتماعی در میان ایرانیان است. ایران سرزمینی کهن با فرهنگی باستانی و غنی است و شاهنامه چون گنجی بیکران حاوی آداب و رسوم فرهنگ ایرانی است؛ ازاین‌رو این اثر منبعی ارزشمند برای پژوهش و شناخت جامعه ایرانی در گذشته‌های دور است.

در این پژوهش تمامی ابیات شاهنامه (حدود ۵۰ هزار بیت) بر اساس چهارچوب زبان‌شناسی فرهنگی و با استفاده از ابزار تحلیلی طرح‌واره کاربردی‌شناسی فرهنگی به روش توصیفی - تحلیلی مطالعه و بررسی شده‌اند.

طبقه و جایگاه اجتماعی افراد بر کاربرد زبان و مفهوم‌سازی‌های زبانی در موقعیت‌های گوناگون تأثیرگذار است. در شاهنامه نیز مفهوم‌سازی عذرخواهی در میان شخصیت‌های شاهنامه در طبقات اجتماعی گوناگون متفاوت است. بررسی داده‌ها و نمونه‌های گردشده به پرسش‌های پژوهش پاسخ می‌دهند. علاوه بر اینکه چگونگی مفهوم‌سازی زبانی "عذرخواهی" با استفاده از عبارات و واژگان مشخص شده‌اند، این پژوهش نشان می‌دهد که ارزش فرهنگی احترام گذاشتن و در این مقاله به طور خاص ارزش فرهنگی اجتماعی "عذرخواهی" در میان ایرانیان باستان اهمیت زیادی داشته‌است و حتی از سمت افرادی در سطح بالای اجتماعی و یا داشتن سن بیشتر نیز بیان و مطرح می‌شود. از طرف دیگر مقایسه نمونه‌های مفهوم‌سازی در هر دو سطح اجتماعی نشان می‌دهد که در گروه اول با سن و موقعیت اجتماعی بالاتر تعداد کنش‌های کلامی بیش از غیرکلامی و در دیگر گروه برعکس است و تعداد کنش‌های غیرکلامی بیش از کلامی است. همچنین متغیر موقعیت اجتماعی و سن شخصیت‌ها سبب گوناگونی مفهوم‌سازی‌ها و نوع کنش به کار رفته شده‌است؛ بدین گونه که کاربرد کنش غیرکلامی در گروه دوم با موقعیت اجتماعی و سن کمتر بیش از دیگر گروه است. به بیانی می‌توان گفت برتری قدرت و تسلط در ارتباطات اجتماعی بالا به پایین منجر به استفاده بیشتر کنش کلامی در مفهوم‌سازی‌ها شده‌است؛ درحالی که در تعاملات اجتماعی پایین به بالا کنش غیرکلامی و عملی کاربرد بیشتری دارد.

شاهنامه فردوسی فقط یک اثر فاخر ادبی نیست؛ دائرةالمعارفی است که مبانی حکمت و مفاهیم ارزشمند انسانی را بیان می‌کند. برای پژوهش در این پیکره فاخر ایرانی که چون دریایی ژرف فرهنگ غنی ایرانیان باستان را دربردارد به کوششی پیوسته نیاز است. ازاین‌رو مطالعه و بررسی دیگر ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی مردمان ایران باستان پیشنهاد می‌شود، به این امید که شاهنامه همچنان در زنده نگهداشتن زبان و فرهنگ پارسی تأثیرگذار باشد و شاهد پندار نیک، گفتار نیک و کردار نیک بیشتری باشیم.

تعارض منافع

تعارض منافعی وجود ندارد.

ORCID

Malihe Anooshe <https://orcid.org/0009-0000-8159-3749>
Zahra Abolhassani Chimeh <https://orcid.org/0000-0001-5834-8649>
Foad Moloudi <https://orcid.org/0000-0002-0186-3727>
Fateme Seyed Ebrahimezhad <https://orcid.org/0000-0002-7285-8052>

منابع

- آچاک، ایوب و ناروئی، مسعود. (۱۴۰۲). «تجلی فرهنگ ایران باستان در اندیشه و بیان هنری شاهنامه فردوسی». پژوهش‌های نوین ادبی، س ۲ ش ۲ (پیاپی ۴): ۱-۲۰.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.28211413.1402.2.2.1.7>
الطافی، ابراهیم. (۱۴۰۱). «فرهنگ و فرهنگیان در شاهنامه». پژوهش‌نامه اورمزد، ش ۵۸: ۲۱۳-۲۲۶.
<https://www.sid.ir/journal/issue/75275/fa>
حقی، مریم. (۱۴۰۰). «یکی از رسوم نادر تواضع و عذرخواهی در متون منشور عرفانی». نثرپژوهی ادب فارسی، س ۴۲ ش ۲۴: ۲۱-۴۰.
DOI:10.22103/jll.2021.16183.2811
خالقی مطلق، جلال. (۱۳۹۳). شاهنامه فردوسی. تهران: سخن.
رستم‌بیک تفرشی، آتوسا و رمضانی واسوکلانی، احمد. (۱۳۹۱). «نقش فرهنگ در آموزش زبان خارجی». پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، س ۱۲ ش ۱: ۱۵-۳۴.
رضائی، فاطمه، رهبر، بهزاد و اروجی، محمدرضا. (۱۴۰۳). «منزلت اجتماعی و ادب: عذرخواهی بر پایه نظریه وجهه». زبان‌شناخت، س ۱۵ ش ۲: ۷۳-۱۰۵.
DOI: 10.30465/ls.2022.41094.205
زارع، غلامعلی و زمردی، منیژه. (۱۳۹۲). «بررسی و تحلیل مبانی اخلاقی در وصایای شاهنامه فردوسی». راسخون، قابل دستیابی در:
<https://rasekhoon.net/article/show/791126>

سراج، اشرف. (۱۴۰۳). «ساختار زبانی - فرهنگی گفتار پژوهش‌خواهی در شاهنامه ی فردسی (بر اساس مطالعه پنج تن)». مطالعات ایران‌شناسی، س ۸ ش ۲ (پیاپی ۲۳): ۳۴-۵۹.
DOI: [10.22034/is.2024.2038930.1034](https://doi.org/10.22034/is.2024.2038930.1034)

کاظم‌خانلو، ناصر، بیرانوند، نسرین و نظری، زهراسادات. (۱۳۹۵). «هویت و فرهنگ ایرانی در شاهنامه». مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه، س ۲ ش ۲: ۵۱-۶۶.

References

- Achak, A., & Narui, M. (1402/2023). Tajalli-ye farhang-e Iran-e bastan dar andisheh va bayan-e honari-ye *Shahnamah*-ye Ferdawsi [The manifestation of ancient Iranian culture in the thought and artistic expression of Ferdawsi's *Shahnamah*]. *Pajuheshha-ye Novin-e Adabi*, 2(2), 1-20. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.28211413.1402.2.2.1.7> [In Persian]
- Altafi, E. (1401/2022). Farhang va farhangian dar *Shahnamah* [Culture and cultural figures in *Shahnamah*]. *Pajuheshnameh-ye Ormazd*, 58, 213-226. <https://www.sid.ir/journal/issue/75275/fa> [In Persian]
- Beeman, W. O. (1986). *Language, status, and power in Iran*. Indiana University Press. <https://doi.org/10.2307/415442>
- Behura, N. K. (1986). Functional perspective and study of language. *South Asia Social Scientist*, 2(1-2), 27-45.
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813085>
- Chiu, C.-Y., & Hong, Y. (2006). *The social psychology of culture*. Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9781315782997>
- Goffman, E. (1971). *Relations in public: Microstudies of the public order*. Basic Books.
- Haqqi, M. (1400/2021). Yeki az rosum-e nadar-e tavazo' va ozrkhahi dar motun-e mansur-e erfani [A rare custom of humility and apology in mystical prose texts]. *Nasrpajoohesi-ye Adab-e Farsi*, 42(24), 21-40. <https://doi.org/10.22103/jll.2021.16183.2811> [In Persian]
- Khaleghi Motlagh, J. (1393/2014). *Shahnamah-ye Ferdawsi* [*Ferdawsi's Shahnamah*]. Sokhan. [In Persian]
- Khanlou, K., Biranvand, N., & Nazari, Z. (1395/2016). Hoviyat va farhang-e Irani dar *Shahnamah* [Iranian identity and culture in *Shahnamah*]. *Motale'at-e Adabiyat, Erfan va Falsafeh*, 2(2), 51-66. [In Persian]
- Korangy, A., & Sharifian, F. (2021). *Persian linguistics in cultural contexts*.

- Routledge. <https://doi.org/10.30466/ijltr.2023.121335>
- Koutlaki, S. A., & Mohammadi, H. (2017). Apologies and face threats: An exploration in Iranian culture. In *Proceedings of the Fourth International Conference on Language, Discourse and Pragmatics* (pp. 1-15). Ahvaz, Iran.
- Lakoff, R. (2015). Nine ways of looking at apologies. In D. Schiffrin, D. Tannen, & H. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 199-214). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118584194.ch13>
- Malinowski, B. (1964). *A scientific theory of culture, and other essays*. University of North Carolina Press.
- Mey, J. L. (2010). Reference and the pragmeme. *Journal of Pragmatics*, 42(11), 2882-2888. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.06.009>
- Patil, Z. N. (2002). India and Vietnam. *Vietnamese Studies*, 2, 101-108.
- Patil, Z. N. (2015). Culture, language and literature: Developing intercultural communicative competence through English. *Scholarship Beyond Borders*, 1(1), 143-164.
- Rezaei, F., Rahbar, B., & Oroji, M. R. (1403/2024). Manzelat-e ejtema'i va adab: Ozrkhahi barpayeh-ye nazariyeh-ye vejheh [Social status and politeness: Apology based on face theory]. *Zabanshenakht*, 15(2), 73-105. <https://doi.org/10.30465/lr.2022.41094.2052> [In Persian]
- Seraj, A. (1403/2024). Sakhtar-e zabani-farhangi-ye goftar-e puzeshkhahi dar *Shahnamah*-ye Ferdawsi (bar asas-e motale'eh-ye panj tan) [Linguistic-cultural structure of apology discourse in Ferdawsi's *Shahnamah* (A case study of five apology discourses)]. *Motale'at-e Iranshenasi*, 8(2), 34-59. <https://doi.org/10.22034/is.2024.2038930.1034> [In Persian]
- Shah, J., & Shah, S. H. (2015). Culture, language and literature the inseparable entities. *Takatoo*, 7(4), 21-27.
- Sharifian, F. (2011). *Cultural conceptualizations and language: Theoretical framework and applications*. John Benjamins.
- Sharifian, F. (2012). Linguistics theory and cultural conceptualizations. *Journal of Language, Culture and Translation*, 1(3), 93-110.
- Sharifian, F. (2015). Cultural linguistics and world Englishes. *World Englishes*, 34(4), 515-532. <https://doi.org/10.1111/weng.12156>
- Sharifian, F. (2017). *Advances in cultural linguistics*. Springer.
- Sharifian, F. (2017a). Cultural linguistics. *Ethnolinguistic*, 28, 33-61.
- Sharifian, F. (2017b). *Cultural linguistics: Cultural conceptualizations and language*. John Benjamins.
- Tafreshi, A., & Vasookolaee, A. (1391/2012). Naghsh-e farhang dar amuzesh-e zaban-e khareji [The role of culture in foreign language

- teaching]. *Pajuheshnameh Enteqadi-ye Motoun va Barnameh-ha-ye 'Olum-e Ensani*, 12(1), 15-34. [In Persian]
- Tang, R. (1998). The place of "culture" in the foreign language classroom: A reflection. *The Internet TESL Journal*. <http://iteslj.org/Article/Tang-Culture.html>
- Ury, W. L., Brett, J. M., & Goldberg, S. B. (1988). *Getting disputes resolved: Designing a system to cut the costs of conflict*. Jossey-Bass.
- Wagatsuma, H., & Rosett, A. (1986). *Law & society review*, 20(4), 461-498.
- Zare, G., & Zomorodi, M. (1392/2013). Barrasi va tahlil-e mabani-ye akhlaqi dar vasaya-ye *Shahnamah-ye Ferdawsi* [Study and analysis of ethical principles in the wills of Ferdawsi's *Shahnamah*]. *Rasekhoon*. <https://rasekhoon.net/article/show/791126> [In Persian]

استناد به این مقاله: انوشه، ملیحه، ابوالحسنی چیمه، زهرا، مولودی، فواد، و سیدابراهیمی نژاد، فاطمه. (۱۴۰۳). «مفهوم‌سازی ارزش فرهنگی احترام، مطالعه موردی «عذرخواهی» در شاهنامه فردوسی در چهارچوب زبان‌شناسی فرهنگی»، *پژوهش‌نامه زبان ادبی*، ۲ (۸)، ۱۲۷-۱۵۶. doi: 10.22054/jrll.2025.83813.1140

Literary Language Research Journalis licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.